

ARCHEOLOGISCHE OPGRAVING

WILDEREN

ONZE-LIEVE-VROUWEKERK

(prov. LIMBURG)

BASISRAPPORT

Monument
Vandekerckhove

Auteur: Marie LEFERE
Redactie: Tina BRUYNINCKX

Monument Vandekerckhove nv
Oostrozebekestraat 54
8770 INGELMUNSTER

Afdeling Archeologie
Rapport 2017/14

Afbeelding op schutblad: Zicht op de afdrukken van de kerkklokken.

0. ADMINISTRATIEVE GEGEVENS

Opgraving ☒	Prospectie ☐
Vergunningsnummer: 2013/337	
Datum aanvraag: 31/07/2013	
Naam aanvrager: LEFERE Marie	
Naam site: Wilderen, Onze-Lieve-Vrouwekerk	
Naam aanvrager metaaldetectie: LEFERE Marie	
Vergunningsnummer metaaldetectie: 2013/337 (2)	
Opdrachtgever:	Monument Vandekerckhove nv Oostrozebekestraat 54 8770 Ingelmunster
Uitvoerder:	Monument Vandekerckhove nv Oostrozebekestraat 54 8770 Ingelmunster
Bevoegde Vlaamse overheid:	Ingrid Vanderhoydonck (erfgoedconsulent archeologie)
Bevoegde Intergemeentelijke Archeologische Dienst:	/
Projectleider:	Bart Bartholomieux
Leidinggevend archeoloog:	Marie Lefere
Archeologisch team:	Veerle Hendrikx, Werner Wyns
Plannen:	Tina Bruyninckx
Conservatie:	/
Materiaaltekeningen:	/
Start veldwerk:	30/09/2013
Einde veldwerk:	03/10/2013
Wetenschappelijke begeleiding:	/
Projectcode:	WIK13
Provincie:	Limburg
Gemeente:	Sint-Truiden
Deelgemeente:	Wilderen
Plaats:	Wilderenlaan / Onze-Lieve-Vrouwekerk
Lambertcoördinaten:	X: 204520,77; Y:167870,98; Z: +50,123m TAW
Kadastrale gegevens:	Plaats: Wilderen, Afdeling 5, Sectie B, Perceel/Percelen 114B.
Beheer opgravingsdata:	Monument Vandekerckhove nv Oostrozebekestraat 54 8770 Ingelmunster
Beheer vondsten:	Stad Sint-Truiden Kazernestraat 13 3800 Sint-Truiden
Titel:	Archeologische opgraving Wilderen Onze-Lieve-Vrouwekerk (prov. Limburg). Basisrapport
Rapportnummer:	2017/14
Contact:	info@monument.be; T: +32 51 31 60 80

© Monument Vandekerckhove nv, Oostrozebekestraat 54, 8770 Ingelmunster. Figuren: Monument Vandekerckhove nv, tenzij anders vermeld. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeveelvoudigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaandelijke schriftelijke toestemming van de uitgever.

1. INHOUDSTAFEL

0. ADMINISTRATIEVE GEGEVENS	2
1. INHOUDSTAFEL	3
2. INLEIDING	5
3. BESCHRIJVING VAN DE VINDPLAATS	7
3.1. GEOGRAFISCHE EN TOPOGRAFISCHE SITUERING.....	7
3.2. GEOLOGISCHE EN BODEMKUNDIGE SITUERING	9
3.3. ARCHEOLOGISCHE CONTEXT.....	10
4. HISTORISCHE EN ARCHEOLOGISCHE VOORKENNIS	11
4.1. WILDEREN.....	11
4.1.1. <i>Historische informatie</i>	11
4.1.2. <i>Archeologische informatie</i>	12
4.2. ONZE-LIEVE-VROUWEKERK/KERK DER HEILIGE MAAGD	13
4.2.1. <i>Historische informatie</i>	13
4.2.2. <i>Archeologische informatie</i>	15
5. ONDERZOEKSMETHODE	17
5.1. ALGEMEEN.....	17
5.1.1. <i>Vraagstelling</i>	17
5.1.2. <i>Raadpleging specialisten</i>	17
5.1.3. <i>Motivatie voor selectie van het materiaal en staalname</i>	17
5.2. BESCHRIJVING	18
5.2.1. <i>Vorbereiding</i>	18
5.2.2. <i>Veldwerk</i>	18
5.2.3. <i>Vondstverwerking en rapportage</i>	20
6. BESCHRIJVING VAN DE AANGETROFFEN SPOREN, STRUCTUREN EN VONDSTEN	21
6.1. STRATIGRAFIE.....	21
6.2. BESCHRIJVING VAN DE SPOREN	23
6.2.1. <i>Algemeen</i>	23
6.2.2. <i>Sporen</i>	23
6.2.2.1. <i>Vlak 2</i>	23
6.2.2.2. <i>Vlak 1 bis</i>	24
6.2.2.3. <i>Vlak 1</i>	28
6.2.3. <i>Vondsten en stalen</i>	32
6.2.3.1. <i>Keramiek</i>	32
6.2.3.2. <i>Bot</i>	34
6.2.3.3. <i>Metaal</i>	35

6.2.3.4. Glas	36
7. DATERING EN INTERPRETATIE VAN DE VINDPLAATS	37
8. AANBEVELINGEN VOOR VERDER ONDERZOEK	49
9. SYNTHESE	51
10. LITERATUUR	53
11. BIJLAGEN	55

2. INLEIDING

In het kader van de geplande aanleg van een kelder in de westtoren van de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Wilderen (provincie Limburg) voerde een team van Monument Vandekerckhove nv tussen 30 september en 3 oktober 2013 een archeologisch onderzoek uit binnen in de toren. Opdrachtgever voor het onderzoek was Group Monument nv uit Ingelmunster. Aangezien het uitgraven van de ruimte in de Romaanse toren gepaard zou gaan met een verstoring van de bodem adviseerde de erfgoedconsulent archeologie van de provincie Limburg een archeologische opgraving door middel van een machinale uitgraving onder archeologische begeleiding. De oude geschiedenis van de toren als onderdeel van de huidige kerk scheidt immers een zekere archeologische verwachting. Het onderzoek werd uitgevoerd volgens de bijzondere voorschriften opgesteld door Onroerend Erfgoed.¹

In dit basisrapport worden de resultaten van het archeologisch onderzoek voorgesteld. In enkele inleidende hoofdstukken worden de geografische, bodemkundige, historische en archeologische situering van het terrein toegelicht, alsook de gebruikte methodologie bij het onderzoek. Vervolgens worden de resultaten besproken en wordt een interpretatie gegeven aan de aangetroffen sporen en vondsten. Als besluit volgt een synthese van de resultaten met aanbevelingen voor eventueel verdere onderzoeksdaden. Het geheel wordt verduidelijkt door middel van kaarten en foto's. Als bijlage zijn de gedigitaliseerde overzichtsplannen opgenomen. Bij het rapport hoort een USB-kaart met daarop alle foto's, de plannen, de veldtekeningen, de inventarissen en de digitale versie van deze tekst.

Langs deze weg wordt eveneens dank betuigd aan volgende personen en instanties die zorgden voor een aangename samenwerking en bijdroegen tot het vlotte verloop van het onderzoek: Ingrid Vanderhoydonck (erfgoedconsulent Agentschap Onroerend Erfgoed provincie Limburg), Jente Michel en Serge Visser en de arbeiders van Group Monument, Jos Ruymen (kerkraad Wilderen), Ward Bessemans en Piet Verheyden (architecten).

¹ S.N. 2013, p. 8.

3. BESCHRIJVING VAN DE VINDPLAATS

3.1. Geografische en topografische situering

Wilderen, gelegen in het zuidwesten van de provincie Limburg, is een deelgemeente van de stad Sint-Truiden (zie figuren 1 en 2).² Andere deelgemeenten waaraan Wilderen grenst zijn Duras en Gurseem in het noorden, Sint-Truiden zelf in het oosten, en Halmaal in het zuiden. Ten westen ligt Halle-Booienhoven, een deelgemeente van de stad Zoutleeuw (provincie Vlaams-Brabant).

Het onderzoeksgebied situeert zich aan de Wilderenlaan, ter hoogte van nummer 7 op perceel 114B. Het gaat om het terrein onder de Romaanse toren van de Onze-Lieve-Vrouwekerk. De site ligt op een hoogte van +50,123m TAW.³

Figuur 1: Situering van Wilderen ten opzichte van Sint-Truiden (de rode stip toont de locatie van de Onze-Lieve-Vrouwekerk) (© <http://geo-vlaanderen.agiv.be/>).

² <http://geo-vlaanderen.agiv.be/>

³ <http://www.ngi.be/>

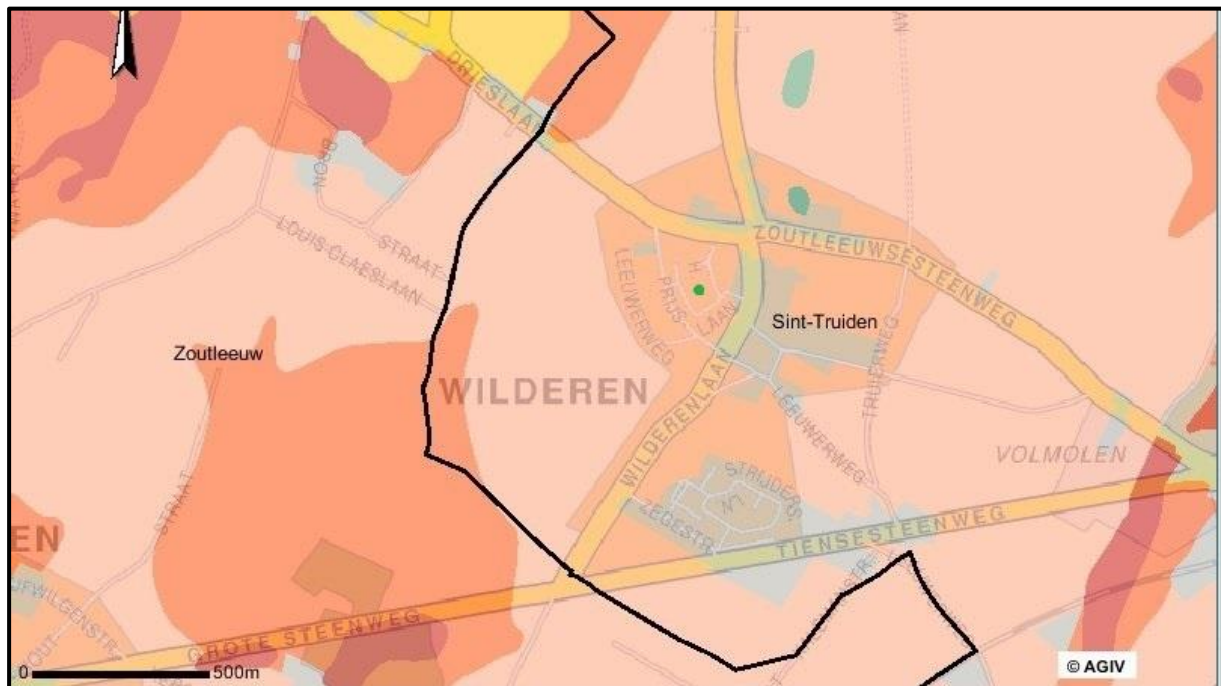

Figuur 2: Situering van Wilderen ten opzichte van Sint-Truiden (de rode stip toont de locatie van de Onze-Lieve-Vrouwekerk) (© <http://geo-vlaanderen.agiv.be/>).

3.2. Geologische en bodemkundige situering

Wilderen is gelegen in de leemstreek. De gronden vertonen een textuur B-horizont (Aba); in de depressies komen droge leemgronden zonder profielontwikkeling voor (Abp). Het gebied is zeer geschikt voor veeleisende gewassen (zoals suikerbiet). Ook als weiland en voor de fruitteelt is de leemstreek zeer geschikt.⁴ De gronden worden dan ook overwegend gebruikt als akkerland, weiland of boomgaard.

Het landschap is opgebouwd uit brede afgeronde plateauruggen, gescheiden door alluviale depressies, typisch voor Vochtig-Haspengouw. De leemgronden hebben een niveo-eolische⁵ oorsprong uit het Pleistoceen en deze bedekken Tongriaanse en Landeniaanse zanden.⁶

Figuur 3: Situering van het onderzoeksgebied (groene bol) op de topografische bodemkaart (© <http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/bodemkaart/>).

⁴ AMERYCKX J.B. *et al.* 1995, pp. 245-246.

⁵ Sediment aangevoerd door de wind in aanwezigheid van sneeuw en afgezet, met een afwisseling van zand en sneeuwlaagjes (<https://dov.vlaanderen.be/>).

⁶ DRIESEN W. 1984, p. 5.

3.3. Archeologische context

Het gaat om een uitgraving van een proefput onder een Romaanse toren van een neoclassicistische kerk. Er werden in de kerk nog geen eerdere archeologische onderzoeken uitgevoerd. De proefput neemt de volledige oppervlakte van de Romaanse toren in beslag.

In een kerk kan men zich aan een aantal vondsten verwachten zoals bijvoorbeeld resten van eerdere fasen van de kerk (bijvoorbeeld in hout) of andere structuren die zich op deze plaats bevonden. Daarnaast is het bij het uitgraven van een proefput in een kerk ook niet geheel onlogisch dat er menselijke resten worden aangetroffen aangezien ook binnenin kerken begravingen voorkwamen. Het kan hierbij gaan om grafkelders, kistbegravingen of losse skeletten.

4. HISTORISCHE EN ARCHEOLOGISCHE VOORKENNIS

4.1. Wilderen

4.1.1. Historische informatie

Wilderen wordt voor het eerst vermeld in 1139 als *Wilre*, een benaming die afkomstig is van het Latijnse *villâre* wat boerderij betekent.⁷ Nadien spreekt met ook over *Wil(e)re* in de 11de eeuw en *Wylor* in 1425.⁸

Vanaf de vroege middeleeuwen behoorde Wilderen tot het graafschap Duras. In 1023 schonk de graaf van Duras de helft van zijn domein Wilderen aan de abdij van Sint-Truiden. Hij behield echter de voogdij voor zichzelf en zijn nakomelingen. Het vormde samen met Grazen een heerlijkheid die in 1192 in het bezit kwam van de heer van Loon. Op die manier werden Wilderen en Grazen één Loonse heerlijkheid. De heer van Loon trad op als leenheer tegenover de heren van Montenaken (vanaf de 14de eeuw) en later tegenover d'Oyenbrugghe's (vanaf 1503) van Duras. Vanaf 1705 werd dat de familie van der Noot. De schepenbank van Wilderen, waartoe Grazen ook behoorde, maakte deel uit van het beroepsressort van het Oppergerecht van Vliermaal.

De parochie van Wilderen behoorde tot het prinsbisdom Luik en was gelegen in de aartsdekenij Brabant, dekenij Zoutleeuw tot 1559. Vanaf dan tot aan de Franse Revolutie was het de dekenij Hoegaarden en nadien werd Wilderen ingelijfd bij de dekenij van Sint-Truiden.⁹ Het laatste begevingsrecht was in handen van de abdij van Herckenrode.¹⁰ Vanaf 1670 tot aan de Franse Revolutie vielen ook de gemeenten Binderveld, Duras, Runkelen, Halmaal en Grazen onder de parochie Wilderen. Na de Franse Revolutie, in 1806, werd Binderveld bij Nieuwerkerken gevoegd en Runkelen werd ingedeeld bij Gorseem. In 1824 werd Halmaal bij Bevingen gevoegd.¹¹ Sinds 1967 ressorteert de parochie onder het bisdom Hasselt.¹²

De laatste pastoor van vóór de Franse Revolutie, E. H. Lenaerts, spreekt in een parochieregister (dat zich bevindt in het rijksarchief van Hasselt) over de moeilijke

⁷ <http://www.wulfila.be/tw/facsimile/?page=1076>

⁸ FLAMEND J. 1980, p. 363; DRIESEN W. 1984, p. 8.

⁹ Persoonlijke communicatie met J. Ruymen; DRIESEN W. 1984, p. 8.

¹⁰ FLAMEND J. 1980, p. 363; HASQUIN H. 1980, pp. 1236-1237.

¹¹ Persoonlijke communicatie met J. Ruymen; FLAMEND J. 1980, p. 364.

¹² DRIESEN W. 1984, p. 8.

leefomstandigheden in zijn parochie. Hij spreekt ook over een grote aardbeving op 3 april 1640. De eerste schok duurde even lang als een “Miserere”, de tweede even lang als een “Vaderons” en de derde maar een ogenblik. Als gevolg van de aardbeving waren veel huizen ingestort. Daarnaast spreekt hij van drie zware winters tussen 1784 en 1789. De winter van 1785 zou de ergste geweest zijn; er waren toen ook grote overstromingen.

“ Toen ik mij op Paasdag 's morgens waste, bleven mijn handen plakken aan het ijzer van de pomp. In juni was alles nog met ijzel en ijs bedekt. Het veevoeder was erg duur: 100 pond hooi kostte toen 5 gulden. Overal stierven koeien van de honger. Op 5 juli viel de eerste regen van dat jaar en in 1786-1787 kregen we drie erge winterperiodes te verwerken. Alle fruit en zelfs vele bomen vergingen van de vorst.”

Een deel van het archief van Wilderen bevindt zich in Hasselt (Rollen 1570-1662, Gichten 1555-1793 en Duras 1524-1796; het gaat om akten van het notariaat en gerecht van de schepenbanken). Ook de parochiegegevens van 1727, 1767 en van 1768 tot 1797 bevinden zich in Hasselt. Volgens de archieven van Sint-Truiden moesten de bewoners van Wilderen op 10 oktober 1796 helpen met het vervoer van gekwetsten en op 27 september 1808 werden er troepen ingekwartierd. Op 23 september 1894 moest de vlag in Wilderen en Halmaal gerezen worden omdat de Prins van Oranje zou passeren op zijn tocht van Hasselt naar Maastricht.¹³

4.1.2. Archeologische informatie

Van Wilderen zelf is er nog maar zeer weinig archeologische informatie beschikbaar. Er zijn enkele bouwfragmenten gevonden die mogelijk wijzen op het voorkomen van een Romeinse villa. Het is echter niet duidelijk waar deze precies zijn aangetroffen en meer informatie is er helaas niet over beschikbaar.¹⁴

Uit de 19de eeuw werd een hoeve (CAI ID 155217) teruggevonden. Het bouwvallig schuurtje werd opgetrokken in stijl- en regelwerk met daartussen de restanten van de oorspronkelijke lemen vulling. Het gebouw werd gedeeltelijk versteend en had een zadeldak. Het woonhuis, met de nok schuin op de straat en met aangepaste vensters, bestond uit 7 traveeën met een inrijpoort in de zevende travee.¹⁵ Samen met de kerk, het kerkhof, de pastorie en andere hoeven vormt deze hoeve één landschappelijk geheel.¹⁶

¹³ FLAMEND J. 1980, p. 363.

¹⁴ <http://cai.erfgoed.net/>

¹⁵ <https://inventaris.onroenderfgoed.be/dibe/relict/23106>

¹⁶ <https://inventaris.onroenderfgoed.be/dibe/relict/23105>

4.2. Onze-Lieve-Vrouwekerk/Kerk der Heilige Maagd

4.2.1. *Historische informatie*

Het is niet duidelijk wanneer de eerste kerk verscheen. De toren geeft aan dat het vrij vroeg moet geweest zijn. Het gaat om een Romaanse toren bestaande uit natuursteen, opgetrokken in zijn huidige vorm rond 1150 met een spievormig schilddak. Het ging niet alleen om een kerktoren, hij diende ook ter verdediging in woelige tijden. Wilderen kon immers gesitueerd worden op de grens tussen het prinsbisdom Luik en het hertogdom Brabant.

De kerk bestaat uit een rechthoekige westertoren, een éénbeukig schip van drie traveeën, een koor van één travee afgesloten met een driezijdige absis. Daarachter ligt de sacristie. De kerk is zuidwest-noordoost georiënteerd. De toren is opgebouwd uit een plint en drie gescheiden waterlijsten (waaronder de kroonlijst). Aan de meest noordelijke en zuidelijke zijde komen onderaan lichtgleuven voor. Op de hoogste verdieping, aan de voorgevel van de toren, werd een galmgat met gedrukte boog in baksteen ingebracht. De galmgaten aan de overige zijden zijn bekroond met een spitsboog. Aan de zuidzijde en oostzijde zijn ze tevens nog voorzien van een deelzuiltje met aan weerszijden een sterk spitsboogje met neuzen. De ingang bevindt zich in de westzijde. De deur bestaat uit een rondboogportaal van hardsteen met imposten, een sluitsteen en een waaivormig bovenlicht, dat in de 19de eeuw werd toegevoegd. Er werden nadien nog verschillende muurankers en trekijzers in het torenmetselwerk bevestigd. Zoals reeds aangegeven bestaat het dak uit een schilddak met leien en de spits is voorzien van twee smeedijzeren bekroningen.

Aan de binnenkant van de toren bevindt er zich op het gelijkvloers een middengang met aan weerszijden een ruimte, afgesloten met een houten schot. De meest noordelijke ruimte bevat de resten van de originele houten spiltrap. De zuidelijke ruimte is opnieuw in twee stukken onderverdeeld; daar bevinden zich de trap naar de eerste torenverdieping en het doksaal. De klokkenstoel is geplaatst op een verdieping die rust op open moerbalken. Onderaan in de toren zijn enkele kraagstenen met verweerde decoratie aanwezig en sporen die wijzen op de oorspronkelijke overwelling van het gelijkvloers. Ooit moet er een scheiboog geweest zijn tussen het schip en de toren, want daar zijn tevens resten van zichtbaar.

De toren, met drie geledingen, is opgebouwd uit hardsteen, die waarschijnlijk kan geïdentificeerd worden als kwartsiet van Overlaar bij Tienen. De kwartsieten uit het

Boven-Landeniaan (Eoceen) werden omwille van hun hardheid enkel als parementsteen of als massieve onderbouw gebruikt. Zoals in Wilderen, werden ze vaak gebruikt in combinatie met Gobertangesteent (een Brusselse kalksteen); dit worden ook wel speklagen genoemd. Later werden ze door deze vervangen. Ook in Wilderen is deze evolutie zichtbaar: de hoekzettingen, de afzaat van de plint, de water- en kroonlijsten en de omlijstingen van de vensters zijn reeds uitgevoerd in de Gobertangesteent. De binnenbekleding van de toren bestaat uit een geelachtige zachtere steensoort, een tufsteen van Lincent of mergel. Aan de zuidelijke zijde van de toren werden baksteen en blokken blauwe hardsteen gebruikt.

Het is moeilijk om een exacte datering op de toren te plaatsen. Zoals eerder aangegeven wordt hij gedateerd omstreeks 1100. Echter gezien de duidelijke spitsboogmotieven in de galmgaten en de decoratieve uitwerking van de voorgevel door afwisselend materiaalgebruik kan men eerder uitgaan van een datering in de 13de eeuw, zoals architect Jaimé in 1896 voorstelde. Het gaat bijgevolg om een laat-romaanse, vroeg-gotische toewijzing. Toch blijven er twijfels, zoals het gebruik van baksteen en blauwe steen in de voorgevel, de kalkstenen consoles naast de galmgaten, net zoals de onverweerde toestand van de venstervullingen in de toren.

Het schip en koor werden voorzien van respectievelijk zes en twee rondbogige vensters met geprofileerde omlijsting. Beide zijn overwelfd met een houten bepleisterde zoldering, die de vorm heeft van rondbogige kruisribgewelven en gordelbogen. De kruisribben en consoles zijn geprofileerd en gevormd met pleisterwerk. Op de consoles zijn florale motieven zichtbaar. Het schip, koor en sacristie zijn bekroond met een zadeldak en de koorsluiting werd bekroond met dakpannen die tegen het zadeldak aanleunen. Ook hier werden leien gebruikt.

De oude kerk die toegewijd was aan Onze-Lieve-Vrouw Hemelvaart (tot aan de Franse Revolutie) was vervallen. In 1858 werd de kerk dan in haar huidige vorm opgebouwd, met een classicistisch altaar uit baksteen en gewijd aan Onze-Lieve-Vrouw Bezoeking. Er werd gewerkt met andere materialen en technieken. Zo werd het metselwerk uitgevoerd in nieuwe bakstenen en kalkzandmortel vervaardigd met het plaatselijke zand. Voor de plinten, dorpels en een aantal muurblokken werd in plaats van de blauwe hardsteen een bleekgrijze kalksteen uit Vinalmont bij Hoei gebruikt. Ook werden een aantal hardstenen hergebruikt. Voor de omlijsting van de acht ramen en een niet-uitgevoerd koeoog werd mergel uit de groeven van Zichen aangewend. De vloer bestond uit gepolijste halfzwarte en halfgrijze tegels. Deze waren afkomstig uit Namen of Dinant.

De doopvont van de Romaanse Kerk bevindt zich in de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis. In de kerk staan drie altaren uit de 18de eeuw, twee biechtstoelen uit de 19de eeuw en verschillende cultusobjecten uit zowel de 18de en 19de eeuw. Verder zijn er vier muurschilderingen van Heidebuchel, twee eiken hekken uit de 18de eeuw, grafmonumenten uit zowel de 16de, 17de, 18de en 19de eeuw, een hersteld orgel uit de 19de eeuw, een koorlezenaar uit de 18de eeuw en beelden in hout uit de 17de en 19de eeuw. Rondom de kerk bevindt zich een kerkhof.¹⁷

4.2.2. Archeologische informatie

Op de kaart van Ferraris (1771-1778; zie figuur 4) wordt Wilderen afgebeeld als een klein gehucht met niet meer dan enkele boerderijen met hun landerijen. Er is ook een kerk met grafveld zichtbaar. De vage cirkel rondom duidt er waarschijnlijk op dat het kerkhofareaal ommuurd was. De plattegrond van de kerk wijkt af van deze van de huidige kerk; ze lijkt hier eerder een kruisvorm te hebben, met een zuidwest-noordoost en noordwest-zuidoost oriëntatie.

Figuur 4: Zicht op Wilderen (*Wildere*) op de kaart van Ferraris (© http://www.kbr.be/collections/cart_plan/ferraris/ferraris_nl.html).

¹⁷ Persoonlijke communicatie J. Ruymen en W. Driesen; FLAMEND J. 1980, pp. 363-364; DRIESEN W. 1984, pp. 8-15; <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/relict/23102>.

Op de Atlas der Buurtwegen (1841; zie figuur 5) is Wilderen nog steeds afgebeeld als een klein gehucht.¹⁸ De langwerpige vorm van de kerk, met een zuidwest-noordoost oriëntatie komt nu meer overeen met deze van de huidige kerk. Het kerkhofareaal lijkt nog steeds (deels) ommuurd. Binnen de ommuurde zone loopt ten noorden van de kerk, en min of meer parallel ermee, een wegje.

Figuur 5: Zicht op Wilderen op de Atlas der Buurtwegen (© <http://geoloket.limburg.be/>).

Zoals eerder aangegeven werden er geen eerdere archeologische ingrepen uitgevoerd in de kerk.

¹⁸ <http://geoloket.limburg.be/>; <http://www.limburg.be/atlasvande buurtwegen>

5. ONDERZOEKSMETHODE

5.1. Algemeen

5.1.1. Vraagstelling

In de Onze-Lieve-Vrouwekerk, een neoclassicistische zaalkerk met daarbij aansluitend een rechthoekige romaanse toren, wordt een restauratieproject uitgevoerd. In het kader daarvan is het noodzakelijk om de stabiliteit van de fundering van de toren na te gaan. Dit gebeurt door een proefput aan te leggen aan de binnenkant van de toren.

Bij het uitgraven van de proefput is het de bedoeling om de eventueel aanwezige structuren te registreren en de aanwezige stratigrafie te documenteren. Hierbij moeten minimaal de volgende onderzoeksvragen beantwoord worden:

- Wat is de aard, omvang, datering, en conservatie van de aangetroffen archeologische resten?
- Wat is de datering en samenstelling van de aangetroffen ophogingslagen?
- Hoe kaderen de resultaten van dit onderzoek binnen onze kennis van de geschiedenis van de kerk?
- Er worden tevens aanbevelingen gedaan met betrekking tot het archeologisch vervolgonderzoek volgend op de stabiliteitswerken.¹⁹

5.1.2. Raadpleging specialisten

Er werd geen bijstand van specialisten nodig geacht, ingezonderd de erfgoedconsulenten.

5.1.3. Motivatie voor selectie van het materiaal en staalname

Het materiaal werd ingezameld volgens de regels van de kunst. Er werden geen stalen genomen.

¹⁹ S.N. 2013, p. 4.

5.2. Beschrijving

5.2.1. Voorbereiding

Voorafgaand aan het onderzoek werd een kleine bureaustudie uitgevoerd waarin onder meer geprobeerd werd om de geschiedenis van Wilderen en deze van de kerk zelf in kaart te brengen. Daarbij werd op 15 maart 2013 een bezoek gebracht aan Jos Rymen, voorzitter van de kerkfabriek. Tevens werd de stadsbibliotheek van Sint-Truiden bezocht om historische informatie op te zoeken.

Op dinsdag 10 september 2013 vond de startvergadering plaats, waarbij de praktische afspraken gemaakt werden. Ook werd vastgelegd dat de uitgraafwerken zouden uitgevoerd worden onder begeleiding van één archeoloog. Indien er meerdere archeologische resten zouden worden aangetroffen kon de ploeg uitgebreid worden.

5.2.2. Veldwerk

Het te onderzoeken terrein behelsde de volledige oppervlakte van de romaanse toren. Waar er in hoofdstuk 4 nog sprake was van verschillende ruimtes op het gelijkvloers van de toren, was dit bij de aanvang van de werken niet meer het geval (zie figuur 6). Alle tussenschotten waren reeds verwijderd, net zoals de vloerbekleding. Ook de trap naar de bovenliggende verdiepingen was verwijderd. Er kon bijgevolg onmiddellijk begonnen worden met de graafwerken.

Er werd uitgegraven met een kraan met kraanbak van 1m breed. Er werd besloten om langs de oostzijde een profielbank te laten staan die nadien werd ingetekend, teneinde de opbouw van de bodem in de ruimte te kunnen achterhalen. Nadien werd deze profielbank verwijderd, zodat de volledige ruimte tot op de funderingen zichtbaar was. De uitgraafwerken gebeurden onder begeleiding van de archeoloog.

In de noordoostelijke hoek was door het restauratieteam reeds een boring uitgevoerd, waarbij op een diepte van ongeveer 30cm twee schedels werden aangetroffen.²⁰ In deze hoek bevond zich de trap naar de hogergelegen ruimtes. Dit deel was bijgevolg sterk verstoord.

²⁰ Mondelinge informatie Jente Michel (Monument Vandekerckhove nv).

Figuur 6: De onderzoeksruimte vóór het archeologisch onderzoek. De tussenschotten zijn verdwenen en de ingang naar de kerk zelf is afgesloten en beschermd met houten planken.

Bedoeling van de geplande werken was om de stabiliteit van de fundering na te gaan (cfr. *supra*). Hierbij werd het plan opgesteld om de volledige ruimte machinaal uit te graven. Dit zou nadien niet opnieuw worden opgevuld maar er zou een kelderruimte worden gemaakt. Er werd vanuit gegaan dat de ruimte opgevuld was met aangevoerd materiaal, waardoor de archeologische verwachtingen vrij laag waren.

Wanneer een diepte van 1m bereikt werd, werd niet verder verdiept en kon het oostprofiel geregistreerd worden. Nadien werd deze profielbank weggenomen. In totaal werd 35m² opgegraven. Aangezien er tijdens het uitgraven veel meer archeologische resten aan het licht kwamen dan verwacht, werd er tijdens de werfvergadering van 3 oktober, in overleg met het Agentschap Onroerend Erfgoed, beslist om de ruimte niet dieper uit te graven. Het archeologisch onderzoek werd bijgevolg voortijdig afgerond. Bijkomend werd er tijdens het veldwerk ontdekt dat men de fundering van de toren reeds had verstevigd met injectiemiddel. Het gaat hierbij om een vloeibare substantie (die later hard wordt) en zijn weg zoekt via holle ruimtes teneinde deze op te vullen. Hierdoor was een groot deel van het archeologisch materiaal aangetast en mogelijk beschadigd (zie figuur 7, S5). Deze substantie is zeer stevig en kon moeilijk worden

verwijderd, wat de uitgraving van de toren bemoeilijkte. Deze verharding bevond zich op een diepte tussen +49,453m en +49,473m TAW en werd enerzijds met de kraan en anderzijds met de pikhouweel verwijderd. Het rechtzetten van de verschillende putwanden werd hierdoor eveneens bemoeilijkt. Aangezien de kans eveneens vrij groot was dat deze substantie zich ook dieper bevond, was dit mede een argument om niet verder te verdiepen.

Figuur 7: Zicht op vlak 1 vanuit het oosten met binnen de rode lijn S5.

5.2.3. Vondstverwerking en rapportage

Eenmaal het veldwerk was afgerond, werd gestart met de vondstverwerking en de rapportage volgens de vastgelegde richtlijnen. Zo werd voor de registratie van de sporen en het benoemen van de foto's de code WIK13 (Wildereren – Onze-Lieve-VrouweKerk 2013) gebruikt.

De spoorformulieren, de fotolijst, de vondstenlijst en de tekeningenlijst werden samengebracht in één digitale inventarislijst. Ook werden de vondsten gewassen, gedroogd en verpakt volgens de regels van de kunst. De grondplannen en profieltekeningen werden gedigitaliseerd en het rapport werd geschreven.

6. BESCHRIJVING VAN DE AANGETROFFEN SPOREN, STRUCTUREN EN VONDSTEN

6.1. Stratigrafie

Zoals eerder aangegeven werd in het oosten van de ruimte een profiel aangelegd (cfr. *supra*). Het profiel (zie figuur 9, bijlage 2) werd gezet tot op een diepte tussen ongeveer +49m en +49,353m TAW. Toen eenmaal werd beslist om niet verder te verdiepen, werd het profiel volledig ingetekend en gefotografeerd vooraleer het te verwijderen. Zodoende kwamen de resten van de fundering in het oosten ook zichtbaar.

Figuur 9: Zicht op het oostprofiel. Op de voorgrond is een concentratie aan losse menselijke beenderen zichtbaar.

Helemaal onderaan in het profiel bevond zich L9, deze bestond uit vrij los donkerbruin zand met houtskoolspikkels, kalkmortelbrokken en weinig baksteenspikkels. Ook zaten er losse fragmenten bot in (niet in anatomisch verband). Daarboven bevond zich L8 (is gelijk aan S10, cfr. *infra*) dat bestond uit bruine leem met weinig kalkmortelbrokken en houtskoolbrokken. L8 werd doorsneden door L10, het recente injectiemateriaal. L8 kon

worden geïnterpreteerd als een gebruiksniveau of vloer. Het was niet geheel duidelijk of dit niveau echt gefunctioneerd heeft binnen het kerkelijk gebruik of het eerder een werkniveau was bij de bouw van de toren en eventuele installatie van de kerkklokken (cfr. *infra*). Boven L8 zat L7, bestaande uit donkere grijsbruine zandleem met houtskoolspikkels en kalkmortelbrokjes. L7 werd op haar beurt afgedekt door L6, een pakket van lichtere bruine zandleem met kalkmortelbrokjes en houtskoolspikkels. Mogelijk vormde ook dit een gebruiksniveau waarin S3 begraven was (cfr. *infra*). L5, dat daarboven kon gesitueerd worden, bestond uit grijze zandleem met lichtere grijze vlekken, houtskoolspikkels en weinig kalkmortelbrokjes. L4 bestond uit een dunne lens donkerbruine zandleem en was enkel waarneembaar in de zuidelijke hoek van het profiel. L3 was een dikke puinlaag bestaande uit baksteengruis, baksteenbrokken, kalkmortelbrokken en fragmenten leisteen. Daarboven bevond zich L2, een donkerbruine vrij losse zandlaag met kalkmortelbrokken en houtskoolspikkels. Dit alles werd afgedekt door L1, een zeer losse donkere bruine zandlaag met af en toe grote brokken baksteen, kalkmortelbrokjes en houtskoolspikkels. In het noorden werd dit alles doorsneden door een recente kuil (S11) opgevuld met allerlei recent materiaal zoals hout, plastic en ander afvalmateriaal.

6.2. Beschrijving van de sporen

6.2.1. Algemeen

De ruimte werd machinaal uitgegraven onder begeleiding van een archeoloog. Aangezien vermoed werd dat de noordoostelijke hoek vrij verstoord was, werd daar begonnen. In het oosten bleef een profiel staan, dat na de registratie werd weggehaald tot op de originele muur en fundering (cfr. *supra*).

In de noordoostelijke hoek werd al vrij snel een diepte van ongeveer 1m bereikt. Nadien werd meer naar het zuiden uitgebreid. Daar werd op een diepte van +49,453m TAW een zeer stevige laag aangesneden (de injectie, cfr. *supra*). Er werd bijgevolg op dit niveau niet onmiddellijk verder verdiept maar er werd besloten om de rest van de put tot op dit niveau te verdiepen en een eerste vlak aan te leggen. Na het verwijderen van de injectiematerie werd een vlak 1bis aangelegd, waarna beslist werd om laagsgewijs te verdiepen, dit ongeveer per 10cm. Aan de kant van het oostprofiel werd een vlak 2 aangelegd met een maximale diepte van +49,35m TAW.

6.2.2. Sporen

Nergens werd de ongestoorde (niet-antropogene bodem) bereikt. De aangetroffen archeologische resten worden beschreven van oud naar jong en per vlak.

6.2.2.1. Vlak 2

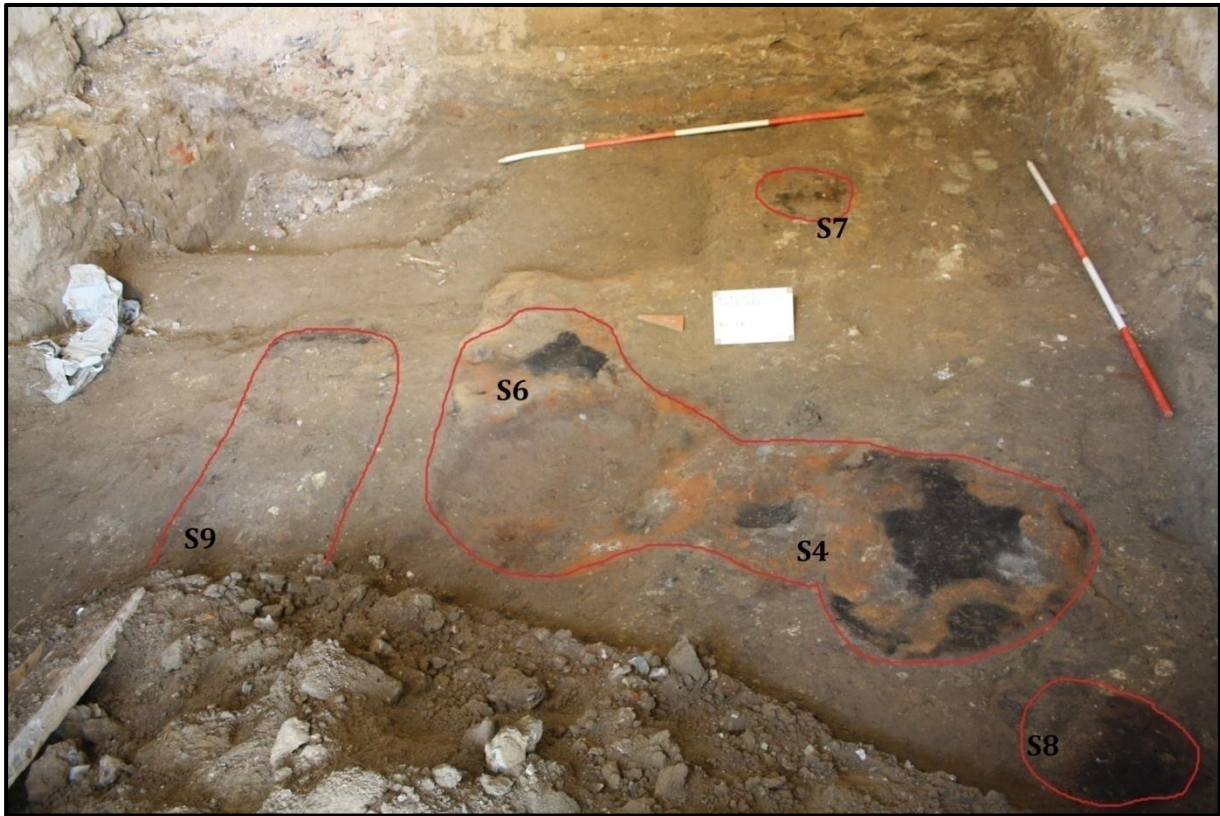
Vlak 2 betreft het diepste niveau op het moment dat er beslist werd om niet meer verder te verdiepen. Deze uitgraving bevindt zich enkel ter hoogte van het oostprofiel. In de uitgraafkuil (**S11**) van de trap (in de noordoostelijke hoek van de toren) werden op dit niveau enkele fragmenten van menselijke beenderen aangesneden die echter niet in verband lagen (zie figuur 9). Ook in dit vlak werden nog restanten waargenomen van de recente injectiematerie.

Figuur 9: Zicht op vlak 2 met rechtsonder de beenderen en rechtsboven de blauwe injectiematerie.

6.2.2.2. Vlak 1 bis

Vlak 1bis (zie bijlage 1) werd aangelegd op een diepte tussen +49,47m en +49,20m TAW (zie figuur 10). Dit vlak bestond voor het grootste deel uit een aangestampt bruin leem vloerniveau (**S10**) waarin een aantal sporen te herkennen waren. **S4**, **S6**, **S7** en **S8** kunnen allemaal omschreven worden als vlekken verbrande leem (donker oranje) met houtskoolvlekken (zie figuur 11). **S4** en **S6** kunnen het best omschreven worden als 2 cirkelvormige vlekken. **S6** heeft een uitsteeksel aan de oostzijde. In het midden van **S4** (zie figuur 12) is duidelijk een verbrande plek houtskool aanwezig, ook de randen zijn op sommige plaatsen wat zwart door houtskool. **S6** was slechter bewaard, wat te wijten is aan de injectiematerie die erboven zat. Bij het verwijderen hiervan werd **S6** namelijk deels beschadigd. **S4** was al zichtbaar in vlak 1. **S7** had een gelijkaardige opvulling, eveneens met verbrande leem. Ook hier bevonden de houtskoolvlekken zich voornamelijk aan de rand (zie figuur 13). Dit spoor werd gecoupeerd (zie figuur 14, zie bijlage 2). **S8** bestond enkel uit een donkerzwarte vulling. Het gaat om houtskool. Vermoedelijk houden **S4**, **S6**, **S7** en **S8** verband met elkaar. **S9** had een rechthoekige vorm, met een duidelijke aflijning in houtskool aan de rand. De rest was opgevuld met donkerbruine zandleem (zie figuur 15).

Figuur 10: Zicht op vlak 1bis met aanduiding van de verschillende zichtbare sporen.

Figuur 11: Zicht op S4 en S6, met onderaan rechts S8.

Figuur 12: Zicht op S4 met rechts de recente injectiematerie.

Figuur 13: Zicht op S7 in vlak.

Figuur 14: Zicht op S7 in coupe.

Figuur 15: Zicht op S9 met duidelijke zwarte rand.

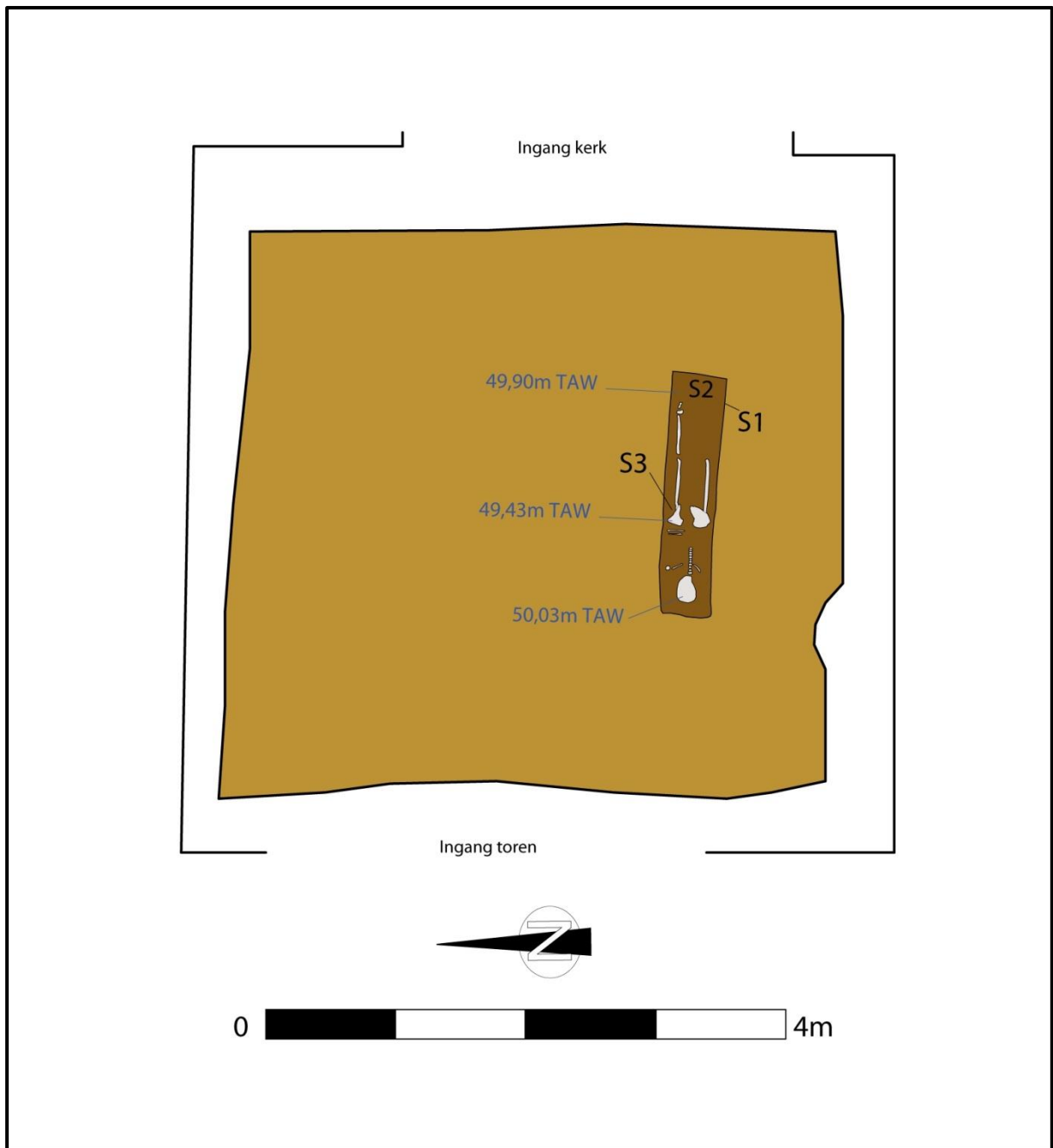
6.2.2.3. Vlak 1

Ter hoogte van vlak 1 werd, naast het injectiemateriaal, reeds een spoor van het klokkengieten (S4, zie figuur 16) aangetroffen (cfr. *supra*, vlak 1bis). Aangezien tijdens de machinale aanleg van dit vlak niet onmiddellijk duidelijk was dat het ging om een recente injectie kreeg deze materie eveneens een spoornummer (S5).

In de zuidoostelijke hoek werden iets boven vlak 1 (cfr. *supra*, boven een deel van S4, zie figuur 17) de resten van een houten kist aangesneden. Deze bevond zich op een diepte tussen +49,713 en +49,583m TAW. De kist (S1) was vrij slecht bewaard; vooral de zijkanten waren nog waarneembaar (zie figuur 18). Deze werden ingetekend op schaal 1:20. Nadien werd binnen de houten kist voorzichtig verdiept, teneinde het skelet zo goed mogelijk te kunnen vrijleggen. Dit bleek moeilijker te zijn dan gedacht, gezien de fragmentarische bewaring van het skelet (zie figuren 19 tot en met 21, zie bijlage 3). Nadat het skelet volledig was vrijgelegd werd dit gefotografeerd en ingetekend; nadien werden de beenderen ingezameld. Het hout kon niet worden ingezameld, gezien de slechte bewaringstoestand.

Figuur 16: Zicht op vlak 1 vanuit het oosten met in het rood aangeduid de recente injectiematerie (S5) en linksboven reeds S4 zichtbaar.

Figuur 17: Zicht op de locatie van het skelet (S3) in de toren.

Figuur 18: Zicht op de houten kist (S1) en de kistvulling (S2).

Figuur 19: Zicht op S3 (skelet 1).

Figuur 20: Zicht op S3 (skelet 1).

Figuur 21: Detail van S3 waaruit duidelijk bleek dat de menselijke resten vrij slecht bewaard zijn. Van de schedel was enkel de achterzijde bewaard. De voorzijde is volledig verdwenen.

6.2.3. Vondsten en stalen

Er werden een aantal vondsten gerecupereerd die hieronder per categorie zullen worden besproken. Er werden geen stalen genomen.

6.2.3.1. Keramiek

Tijdens de uitgraafwerken werden enkele scherven gerecupereerd. Dit was onder meer het geval tijdens het vrijleggen van het skelet, waarbij onder andere een rand van een bord in rood aardewerk met slibversiering werd teruggevonden (zie figuur 22). Dit fragment kan gedateerd worden in de 15de tot 16de eeuw.

Ook tijdens het vrijleggen van de vloer werd wat aardewerk gerecupereerd, waaronder een bodemfragment in steengoed (zie figuur 23). Het gaat waarschijnlijk om aardewerk uit Raeren en kan eveneens gedateerd worden in de 16de eeuw.

Figuur 22: Zicht op een randscherf, gevonden tijdens het vrijleggen van S3.

Figuur 23: Bodemfragment gevonden tijdens de opkuis van de vloer (S10).

6.2.3.2. Bot

Tijdens het uitgraven werd heel wat botmateriaal gerecupereerd. Het ging hierbij vooral om losse beenderen die niet in anatomisch verband lagen.

Er werd één skelet (S3) gevonden, dat echter zeer slecht bewaard was en anatomisch niet volledig (zie figuur 24). Er kon bijgevolg geen extra informatie worden ingewonnen inzake geslacht, leeftijd en pathologie.

Figuur 24: Zicht op het zeer slecht bewaarde skelet S3.

6.2.3.3. Metaal

Deze vondstcategorie beslaat na bot het grootste deel van de vondsten. Het ging hier vooral om nagels (zie figuur 25). Bij het vrijleggen van S3 werden heel wat kistnagels aangetroffen (zie figuur 26).

Figuur 25: Voorbeeld van één van de vele nagels gevonden in de werkput.

Figuur 26: Kistnagels gevonden tijdens het vrijleggen van S3.

6.2.3.4. Glas

Verder werden ook enkele fragmenten glas aangetroffen tijdens de uitgraving. Hier kan eveneens geen exacte datering worden opgegeven.

7. DATERING EN INTERPRETATIE VAN DE VINDPLAATS

In hoofdstuk 4.1.2. wordt beschreven dat de romaanse toren zou dateren uit ca. 1150 of uit de 13de eeuw. Aan de toren zelf is tot op vandaag nauwelijks iets gewijzigd, uitgezonderd de verstevigingen uitgevoerd met injectiematerie (zowel in de toren als in de funderingen). Er werden niet onmiddellijk verwachtingen geformuleerd bij de start van het onderzoek. Aangenomen kon worden dat er menselijke resten aanwezig gingen zijn; daarnaast konden ook mogelijke eerdere bouwfases worden teruggevonden.

Er werden meerdere sporen van begraving aangetroffen. Allereerst situeerde er zich op een diepte tussen +49,71 en +49,58m TAW een kistbegraving. Daarin werden de slecht bewaarde resten aangetroffen van een menselijk skelet (**S3**). Verder werden er op verschillende dieptes menselijke beenderen aangetroffen, die echter niet in anatomisch verband lagen. Het voorkomen van deze beenderen wijst echter onrechtstreeks op het voorkomen van meerdere begravingen of op een kerkhof in de nabijheid. Ook werd op een diepte tussen +49,45m en +49,20m TAW een rechthoekige aflijning met houtskool aan de randen aangetroffen. Het gaat hier mogelijk eveneens om een grafkuil. Aangezien er niet meer verder verdiept werd, kan dit echter niet met zekerheid worden gesteld.

Belangrijk is dat het aangetroffen aardewerk kan bijdragen tot een datering. In het pakket boven S3 werd een randscherf met slibversiering aangetroffen, hetgeen wijst op een datering omstreeks de 15de of 16de eeuw. Gezien die datering kan men stellen dat de begraving gebeurde op het moment dat de toren al in gebruik was. Mogelijk komen er dieper nog meerdere begravingen voor. Het aantreffen van verschillende losse menselijke beenderen wijst in elk geval op kerkhofgrond, al dan niet aangevoerd.

Het aangelegde oostprofiel binnen de toren lijkt te wijzen op het voorkomen van meerdere gebruiksfases en ophogingen binnen de kerk (zie figuur 27, zie bijlage 2). Ter hoogte van de groene pijl is een duidelijke puinlaag zichtbaar; mogelijk kan deze in verband gebracht worden met de werken uitgevoerd aan de kerk in 1858. Een mogelijk tweede niveau kan gesitueerd worden ter hoogte van de blauwe pijl. Allicht gaat het hier om de laag waarin zich het kistgraf bevond. Ter hoogte van de rode pijl was een duidelijk gebruiksniveau zichtbaar. Dit bevond zich op een diepte tussen +49,453m en +49,203m TAW. Het bestond uit aangestampte lichtbruine leem (S10) waarin een aantal duidelijke gebruikssporen terug te vinden waren. Zoals reeds eerder aangegeven was er mogelijk op dit niveau nog een graf zichtbaar, al kon dit niet met zekerheid vastgesteld worden. Andere gebruikssporen betreffen de meerdere plekken verbrande leem (zie figuur 28). Deze kunnen naar alle waarschijnlijkheid geïnterpreteerd worden als de

afdrucken achtergelaten bij het gieten van klokken voor de klokkentoren. Deze activiteit gebeurde dus naar alle waarschijnlijkheid ter plaatse.

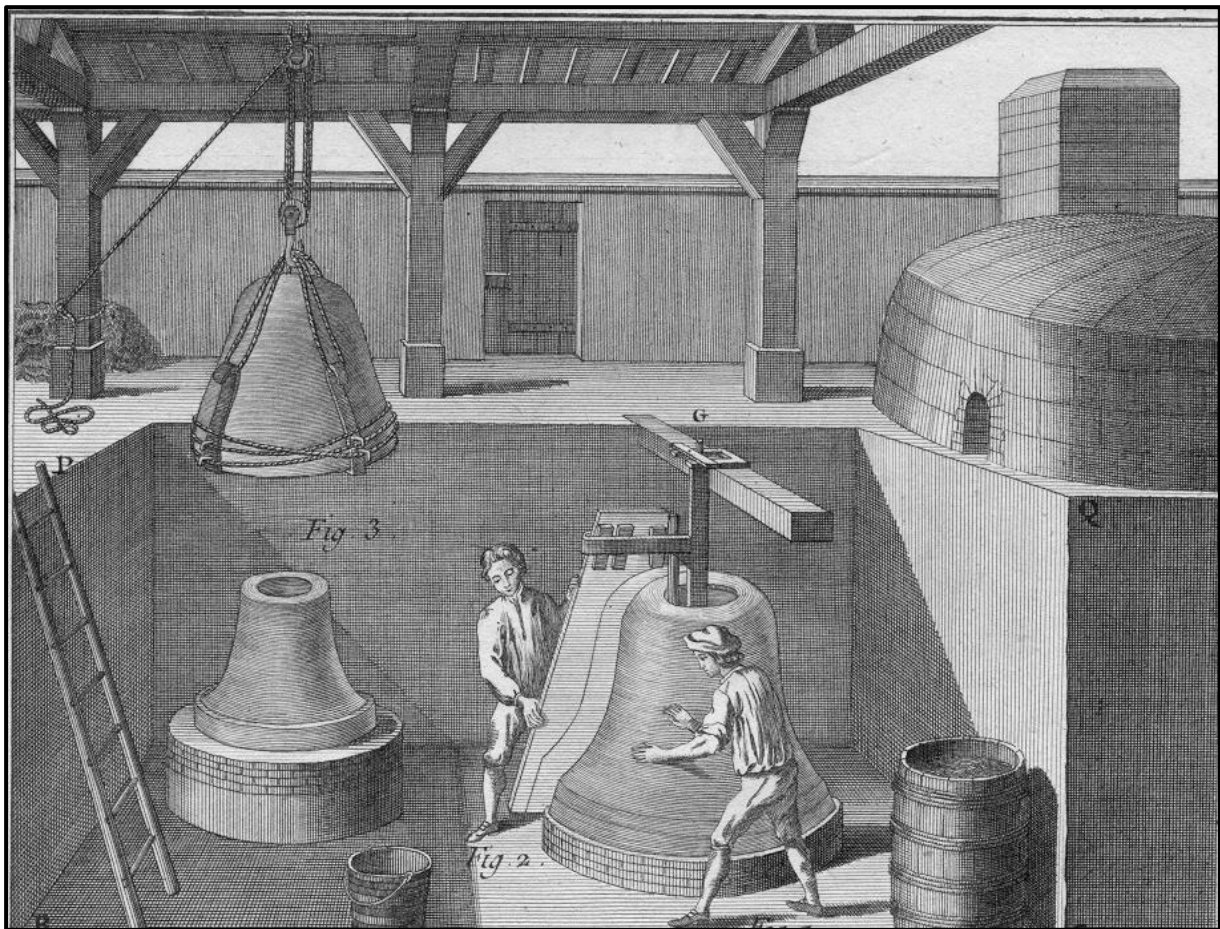

Figuur 27: Zicht op het oostprofiel met aanduiding van eventuele gebruiksniveaus en puinlaag. In de cirkel is nogmaals de recente injectie met materie aangeduid.

Figuur 28: Zicht op drie van de vier plekken verbrande leem met houtskool.

Voor het productieproces van klok(ken) werd een soort mal gemaakt (meestal uit leem) waarin nadien de klok gegoten werden. Het ging hierbij om een vorm die werd gemaakt volgens de exacte afmetingen van de klok in vuurvaste leem. De gietvorm bestond uit drie delen: de kern als contramal van de binnenkant van de te gieten klok, de mantel als contramal van de buitenkant van de te gieten klok en de kroonvorm waarin uiteindelijk de klok gegoten werd. Deze werden alle afzonderlijk gemaakt om vlak voordat de klok werd gegoten bij elkaar te voegen. Dit proces speelde zich volledig af in de gietkuil (zie figuur 29). Vlakbij deze kuil bevond zich tevens de smeltoven voor de klokken.²¹

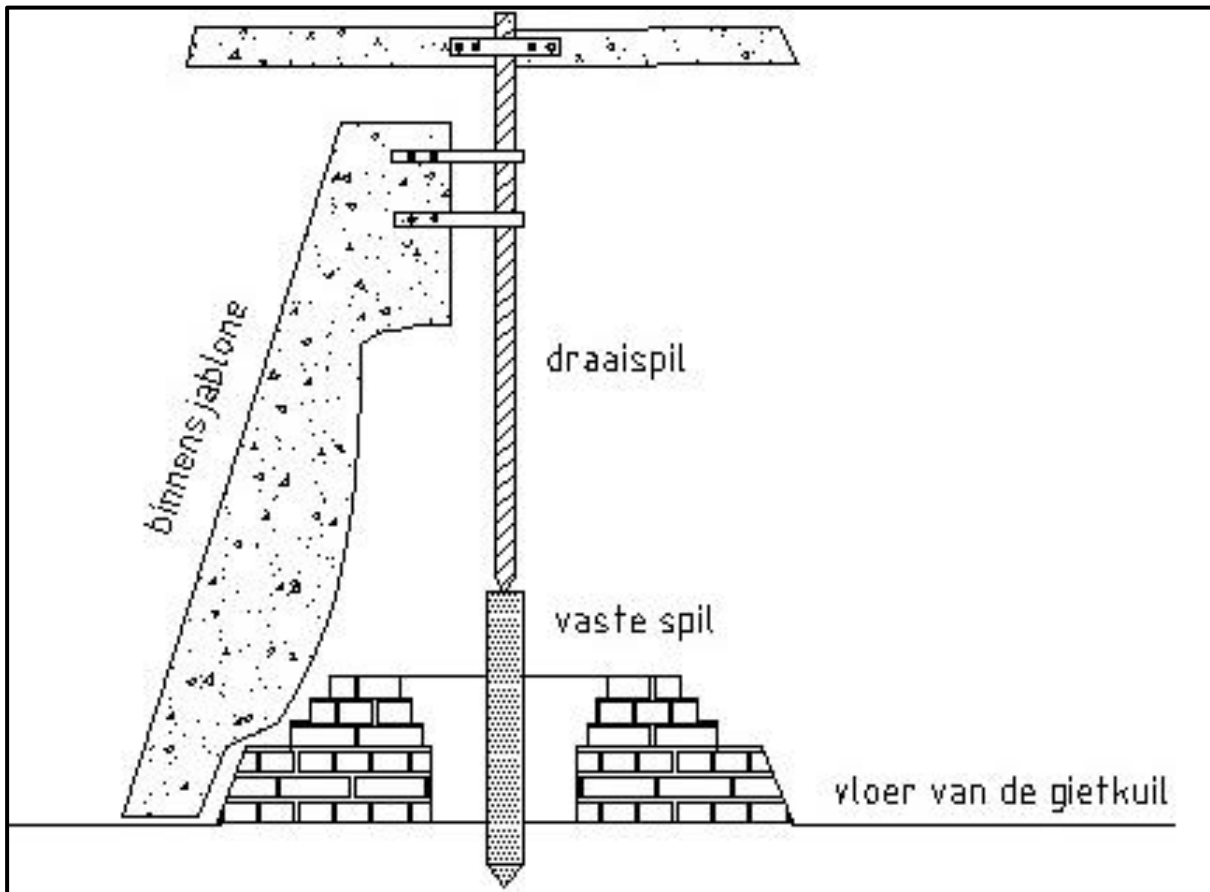

Figuur 29: Zicht op een gietkuil en rechts de smeltoven in een klokkengieterij uit 1767.

Bij het vormproces begon men met het maken van een houten sjabloon of trekmal waarin het profiel van de binnenkant van de klok was uitgevijld. Met dit sjabloon zou uiteindelijk de kern gemaakt worden, in vuurvaste leem. Op de vloer van de gietkuil werd daarna een houten paal in de grond geslagen, dit is de spil. In de spil werd aan de bovenzijde een tapgat gemaakt waarin de ijzeren draaispil kon ronddraaien. De sjabloon

²¹ LEHR A. 2000, p. 1.

van de kern was aan de spil verbonden met twee vaste draaiarmen, waardoor de sjabloon handmatig rond de spil gedraaid werd. Zo ontstond de ronde vorm van de klok (zie figuur 30).²²

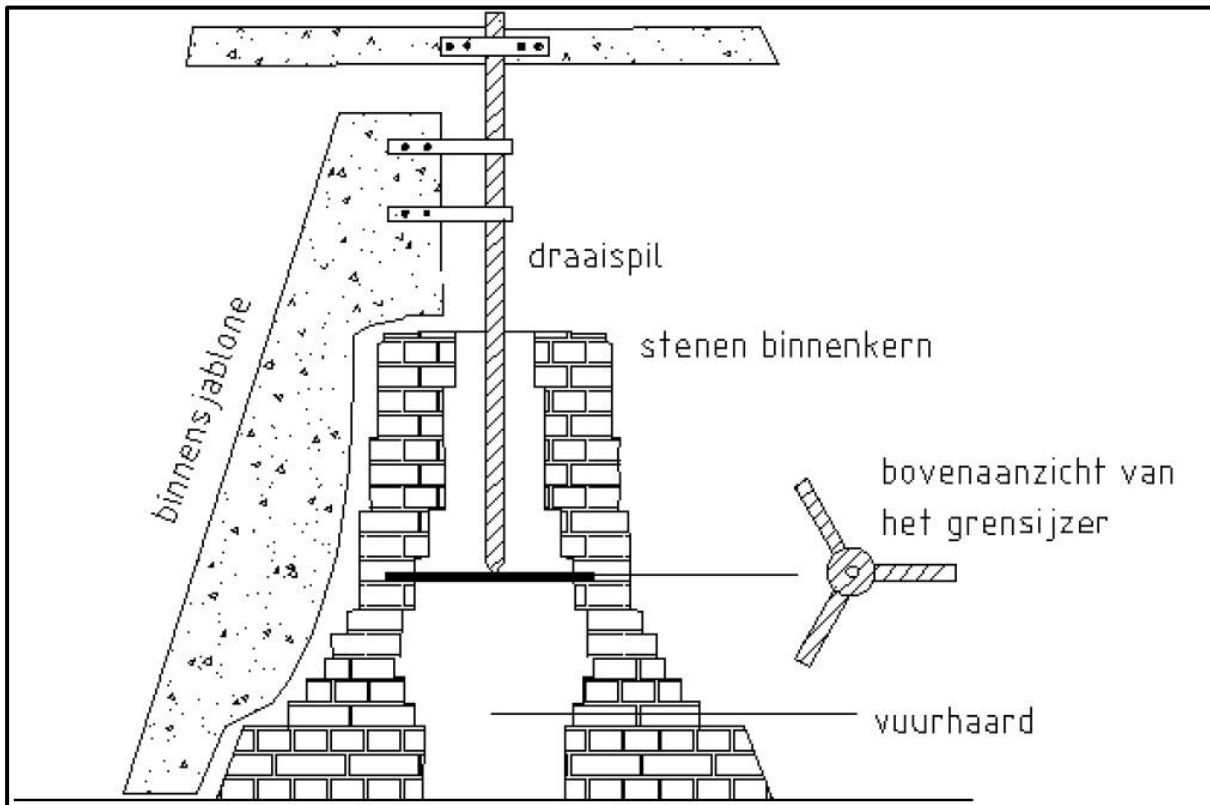

Figuur 30: Zicht op het vormproces.

Nadien werd de kern in steen gemaakt, zodanig dat er tussen de stenen en de mal een kleine opening bleef. Daarop werd dan later de leem bekleding van de definitieve kern aangebracht. De stenen kern was trouwens hol zodat er tijdens het vormproces een vuur kon branden om zo de leem te doen opdrogen. Vaak was de leem vooraf vermengd met mageringsmiddelen (zoals bijvoorbeeld paardenmest) om te voorkomen dat deze tijdens het droogproces zou scheuren. Als de stenen kern voldoende hoog was, kon de houten sjabloon tijdelijk worden verwijderd. Ook de vaste spil werd weggenomen en op de stenen kern werd het grensijzer gelegd. Wanneer de spil werd teruggezet, zou deze daarin draaien. Doordat alles was weggenomen was er plaats om een vuur te maken, bestaande uit houtskool, turf, enzovoort. In verband daarmee werden in de stenen kern een drietal gaten gemaakt. Het vuur zou gedurende het volledige vormproces blijven

²² LEHR A. 2000, pp. 1-2.

branden (zie figuur 31). Na het aanbrengen van het grensijzer werd de stenen kern vervolledigd. Enkel aan de bovenzijde bleef hij open, enerzijds voor luchtafvoer en anderzijds omdat daarin het ijzeren klepelooog zou worden aangebracht.²³

Figuur 31: Zicht op de stenen kern met het grensijzer.

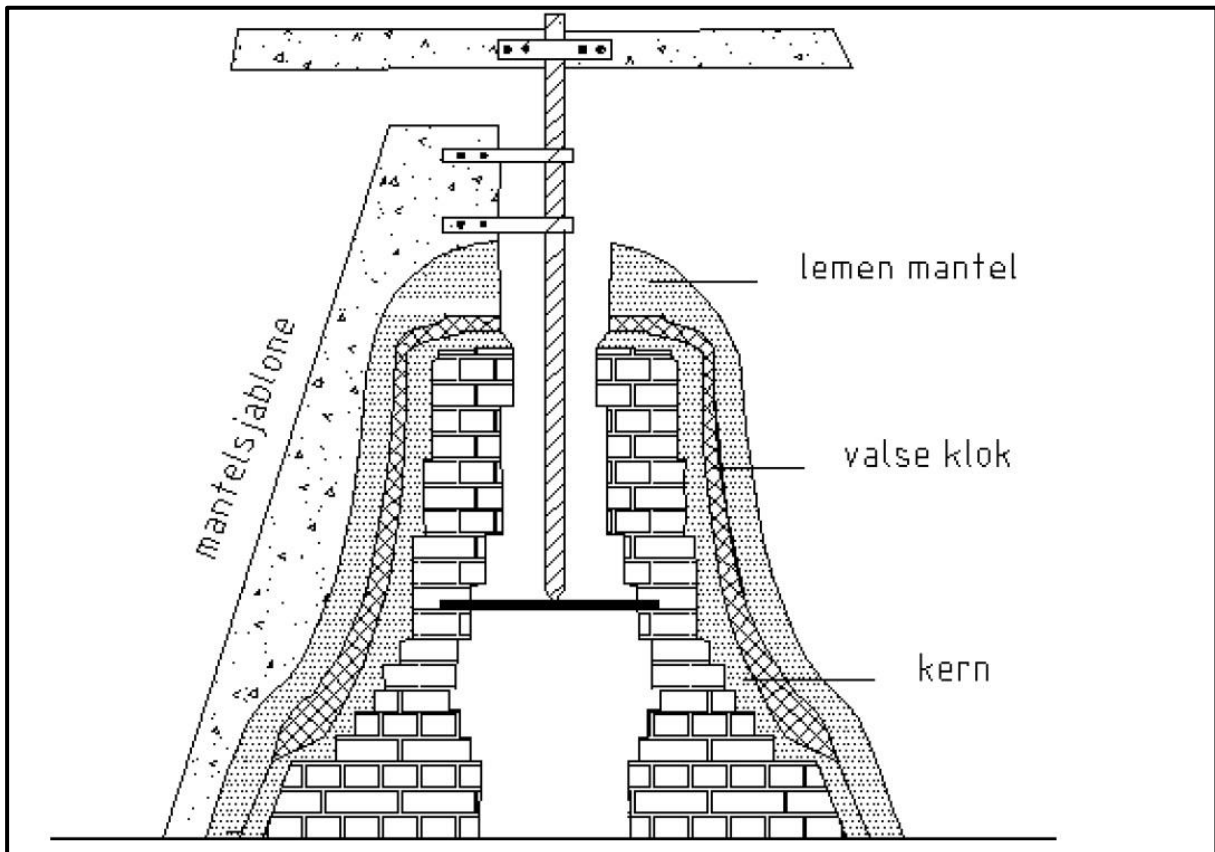
Daarna werd een laag leem aangebracht bovenop de stenen kern. Door de ronddraaiende binnensjabloon kreeg deze het exacte profiel van de latere klok. (zie figuur 32). De sjabloon van de kern werd tijdelijk weggenomen om daaruit het profiel van de buitenkant van de klok te vijlen, op die manier ontstond de buitensjabloon. Hiermee werd de valse klok gemaakt (zie figuur 33). De naam 'valse klok' wees op het feit dat deze klok niet lang dienst zou doen. Op een zeker moment in het vormproces werd deze namelijk verwijderd waarna ruimte geschept werd om daarin het vloeibare klokkenbrons van de latere klok te gieten. Alles aangaande versiering en opschriften werd op de valse klok gezet, aangezien dit later in de mantel werd afgedrukt, zodanig dat dit alles op de uiteindelijke definitieve klok verscheen. De sjabloon werd terug tijdelijk verwijderd om de dikte van de toekomstige mantel te kunnen uitvijlen. Ook de lemen mantel werd terug op draaiende wijze verkregen.²⁴

²³ LEHR A. 2000, pp. 3-4.

²⁴ LEHR A. 2000, pp. 5-9.

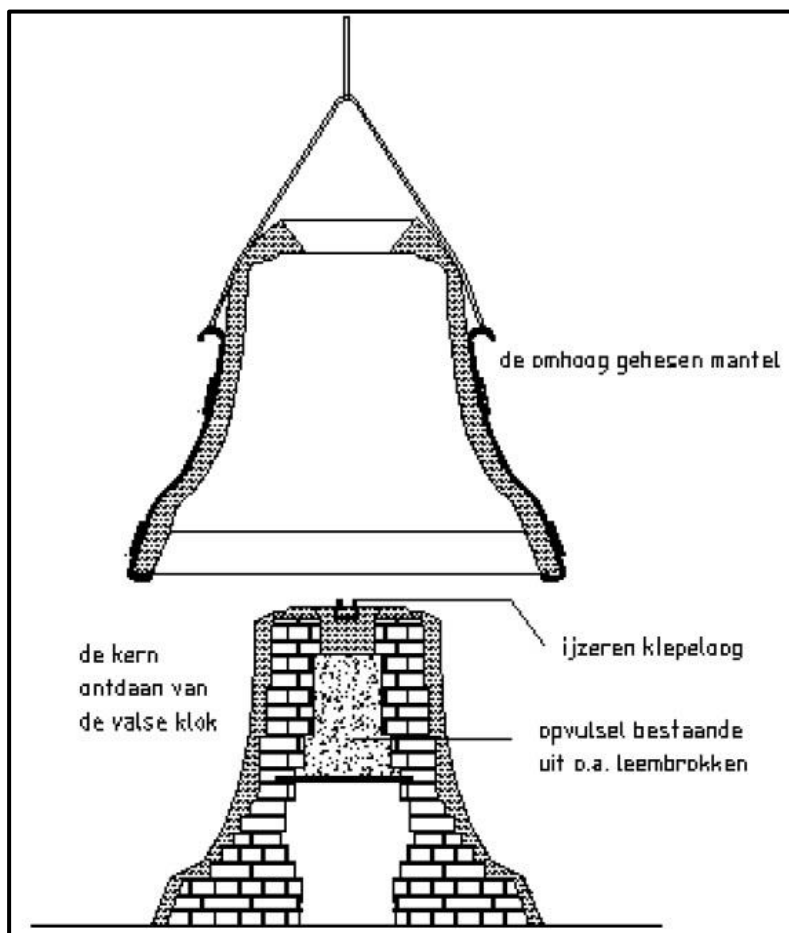

Figuur 32: Zicht op enkele afgewerkte lemen kernen in de Koninklijke Klokkengieterij Petit & Fritsen uit 1916.

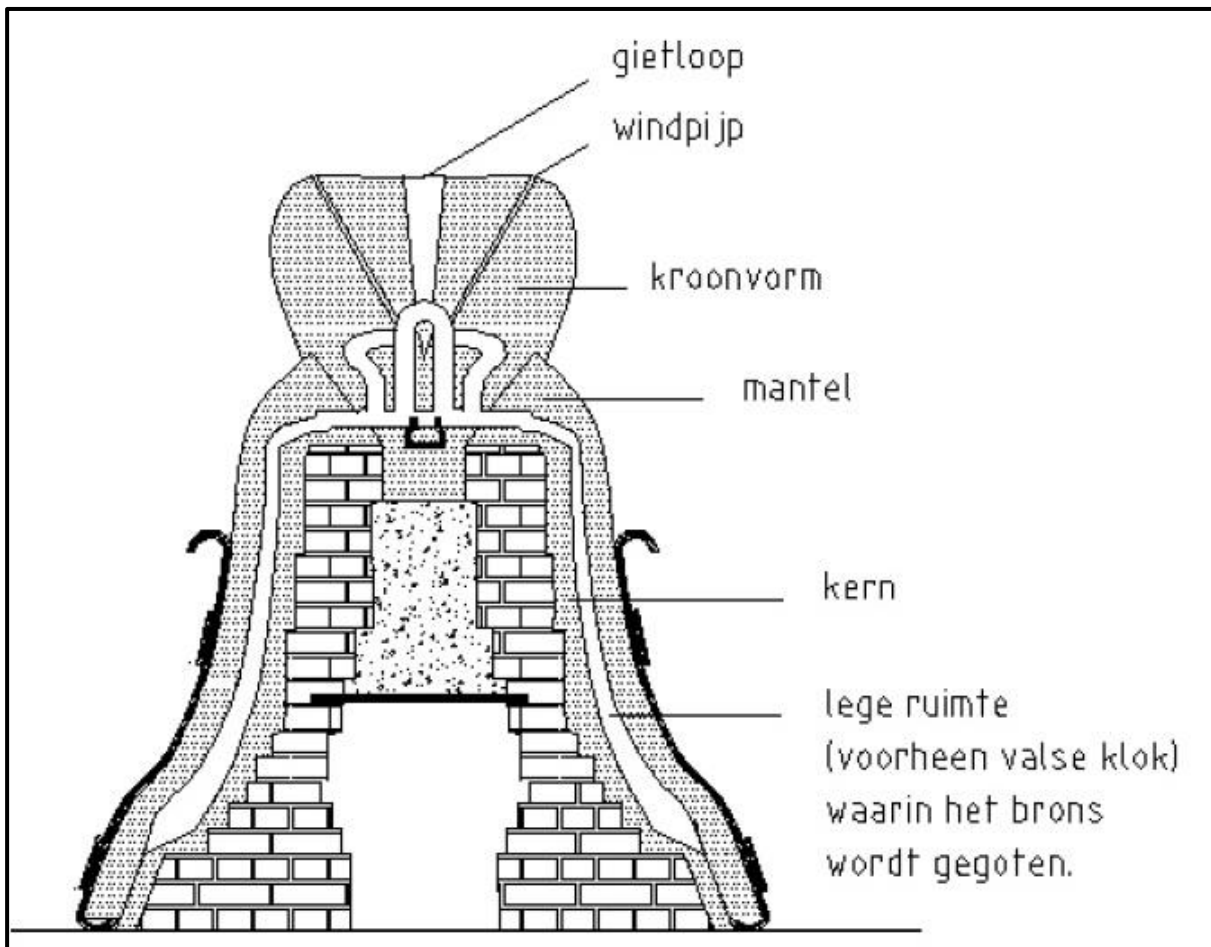
Figuur 33: Zicht op de lemen mantel en valse klok.

De kroonvorm werd, zoals eerder aangegeven, afzonderlijk gemaakt en moest precies in de mantel passen. Nadien konden de spil en sjabloon worden verwijderd, waarna de mantel voltooid werd met hijsstrippen en ijzeren hoepels ter versterking. Nu werd de valse klok verwijderd (zie figuur 34); de mantel werd daartoe opgeheven. In deze fase werd ook het klepeloog toegevoegd in de kern, zodanig dat dit tijdens het gieten in het brons kwam vast te zitten. Daarom stak hij ook gedeeltelijk boven de kern uit. De lege ruimte boven het grensijzer werd met brokken aarde opgevuld en het laatste deel was terug uit leem vervaardigd. Nu werd de mantel opnieuw over de kern gezet (zie figuur 35). Zo ontstond er een lege ruimte waarin het brons zou worden gegoten. Daar het vloeibare klokkenbrons een grote opwaartse kracht uitoefende werd de gietkuil volledig ingegraven. Zo voorkwam de flink aangestampte aarde dat het brons de mantel omhoog zou drukken, zodat het brons zou kunnen wegvloeien. De gietvorm was door middel van een kanaal met de oven verbonden, waardoor de klok rechtstreeks uit de oven werd gegoten. Wanneer het brons een temperatuur van ongeveer 1100 graden bereikte kon de klok gegoten worden.²⁵

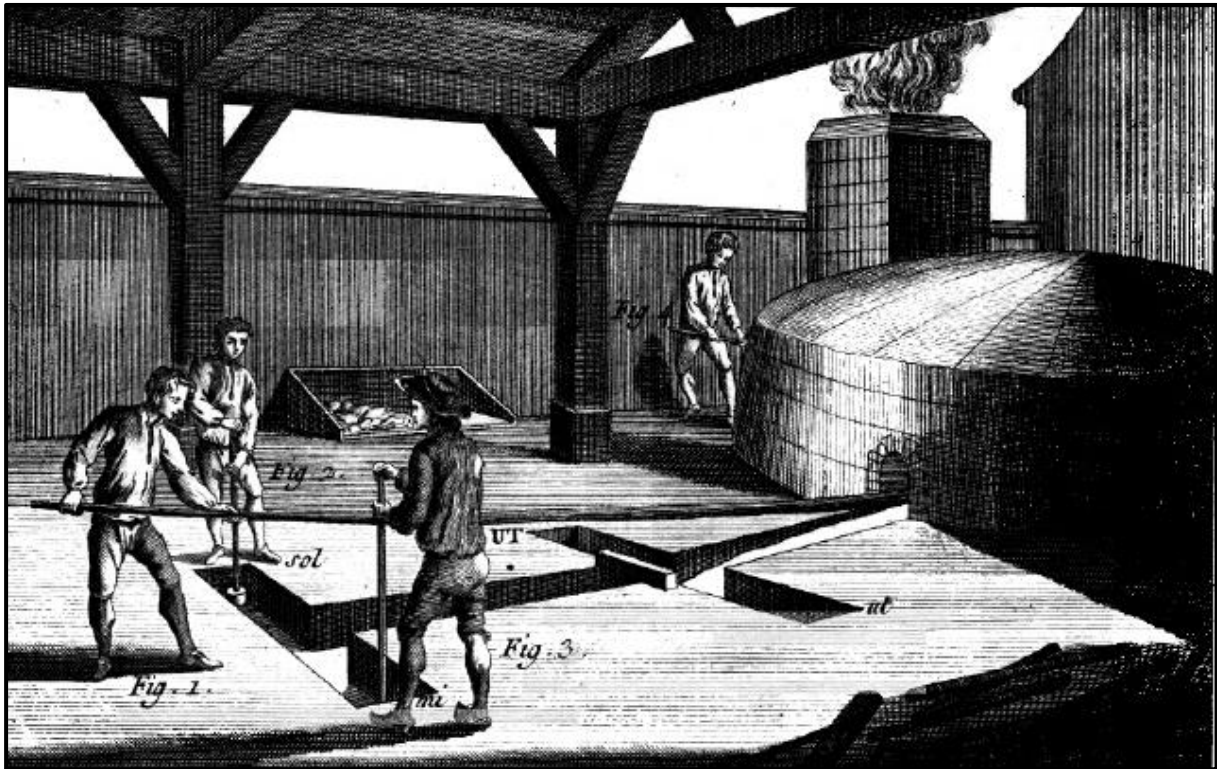
Figuur 34: Het verwijderen van de mantel en zicht op de kern zonder valse klok.

²⁵ LEHR A., 2000, pp. 10-20.

Figuur 35: De mantel is opnieuw over de kern geschoven waardoor een lege ruimte ontstaat waarin het brons wordt gegoten.

Op figuur 36 is een gietkuil te zien waarin een mal werd geplaatst. In Wilderen betreft het aangetroffen niveau met de lemen sporen hoogstwaarschijnlijk het niveau van de gietkuil waarin het vormproces plaatsnam vooraleer men de klokken goot. De zwarte houtskoolplekken in het midden van S4 en S6 zijn vermoedelijk afkomstig van het vuurtje dat brandde tijdens het vormproces (cfr. *supra*). Het is echter niet duidelijk waar zich dan de smeltoven moet bevonden hebben, waarschijnlijk bevond deze zich buiten de toren, op de plaats van het huidige kerkhof. Het is echter mogelijk dat enkele stappen binnen het proces van het klokken gieten in Wilderen zich ietwat anders hebben afgespeeld dan hierboven beschreven.

Figuur 36: Prent uit 1767 van de gietkuil waarbij men bezig is met het gieten van de klok in de begraven mal.

Dergelijke afdrukken van klokken, zoals aangetroffen in Wilderen, werden ook reeds op andere plaatsen aangetroffen, zo ook o.a. te Wervik op de site Pardoën en in de Sint-Pancratiuskerk van Kraainem:

- Op de site Pardoën te Wervik werd een klokkengietersatelier aangetroffen met elf uitzonderlijk goed bewaarde klokkenvormen in vier verschillende gietputten (zie figuur 37). Minstens drie van de klokken konden worden toegeschreven aan de beiaard die in 1750 nabij het 'Heilig Geesthuis' gegoten werd door Ignatius Henriot.²⁶
- De Sint-Pancratiuskerk van Kraainem heeft net zoals de kerk in Wilderen een westtoren, die eveneens is opgetrokken in de romaanse bouwstijl. De toren zou gedateerd worden in de 12de eeuw. Tijdens opgravingen uitgevoerd in 1997 en 2011 werden eveneens afdrukken gevonden die wezen op het ter plaatse gieten van een klok. Het gaat om een zwartgeblakerde verkleuring met een vrij cirkelvormige vorm. Deze kon centraal in de toren gesitueerd worden (zie figuur 38).²⁷

²⁶ BRADT T. *et al.* 2008, p. 6.

²⁷ BRADT T. *et al.* 2013, pp. 120-123.

Figuur 37: Zicht op één van de stenen klokken en gietputten op de site Pardoen te Wervik.

Figuur 38: Zicht op de brandplekken in de Sint-Pancratiuskerk te Kraainem.

Volgende onderzoeksvragen uit de BVS konden worden beantwoord:

- *Wat is de aard, omvang, datering, en conservatie van de aangetroffen archeologische resten?*

Tijdens de opgraving kon één gebruiksniveau met zekerheid geïdentificeerd worden. Het betreft de bodem van de gietkuil voor het ter plaatse maken van de kerkklok(ken) waarin afdrukken van de klok(ken) zichtbaar waren. De resten kunnen gedateerd worden in de 15de tot 16de eeuw. Eén ervan was vrij goed bewaard, de andere was deels vernietigd door de recente injectiematerie. Daarnaast werden ook sporen van begraving aangetroffen binnen de kerktoren. Het betreft één kistgraf met een slecht bewaard skelet, verschillende losse beenderen en het mogelijk voorkomen van nog een tweede graf (de vermoedelijke grafkuil is zichtbaar in vlak 1bis).

- *Wat is de datering en samenstelling van de aangetroffen ophogingslagen?*

Er werd zeer weinig materiaal gerecupereerd uit de verschillende ophogingslagen. Niettemin kunnen deze gedateerd worden na de 16de eeuw.

- *Hoe kaderen de resultaten van dit onderzoek binnen onze kennis van de geschiedenis van de kerk?*

Voorafgaand aan het onderzoek ging men uit van de veronderstelling dat de ruimte enkel opgehoogd was met aangevoerd materiaal. De kleine uitgraafwerken die nu gebeurd zijn, spreken deze stelling tegen aangezien onmiddellijk archeologische lagen werden aangesneden met een rijk verleden. Bijgevolg kan men stellen dat de ruimte een voor een kerk normale archeologische opbouw kent, met resten van begravingen en elementen die wijzen op het gebruik van de toren. Het feit dat de toren ook dienst zou gedaan hebben als verdedigingsmiddel in woelige tijden (zie hoofdstuk 4.2.1) kan niet onmiddellijk aangetoond worden.

8. AANBEVELINGEN VOOR VERDER ONDERZOEK

Gezien de grote sporendensiteit die reeds werden aangesneden tijdens deze kleine ingreep, moet er bij volgende ingrepen in de bodem binnen de toren zeker een archeologisch onderzoek geadviseerd worden. Mogelijk worden er nog meerdere begravingen en sporen van klokkengieten aangetroffen. Gezien het feit dat de toren vermoedelijk kan gedateerd worden omstreeks 1150 of in de 13de eeuw kunnen er dieper gelegen nog meerdere gebruiksniveau's aanwezig zijn.

Er worden tevens aanbevelingen gedaan met betrekking tot het archeologisch vervolgonderzoek volgend op de stabiliteitswerken.²⁸ Gezien de recente injectie in de funderingen van de toren en de beschadigingen aan het archeologisch materiaal, kan men stellen dat eventueel vervolgonderzoek daar ook wel onder te leiden zal hebben. Bij eventuele graafwerken binnen de toren moet daar rekening mee gehouden worden. Het is duidelijk dat het gebruik van injectiemateriaal ter stabilisatie dus vaak een verstorend effect heeft op het bodemarchief.

²⁸ S.N. 2013, p. 4.

9. SYNTHESE

In het kader van de geplande aanleg van een kelder in de westtoren van de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Wilderen (provincie Limburg) voerde een archeologisch team van Monument Vandekerckhove nv tussen 30 september en 3 oktober 2013 een archeologische begeleiding uit op het terrein. Opdrachtgever voor het onderzoek was Group Monument nv. Het onderzoek besloeg de volledige ruimte binnen de kerktoren, waarbij verdiept werd tot +49,0 à +49,2m TAW.

In tegenstelling tot de verwachtingen leverde het onderzoek een aantal interessante sporen op. Het gaat om minstens één begraving en één duidelijk gebruiksniveau waarop duidelijke sporen waar te nemen waren van een klokkengieterij. Het betreft meer specifiek de afdrukken van de klokken tijdens het vormproces. Daarnaast werd ook op dit niveau een mogelijke grafkuil aangesneden. Dit laatste kon echter niet met zekerheid gesteld worden aangezien er niet meer verder verdiept werd. Het is echter duidelijk dat de romaanse toren een rijk verleden kent.

Gezien de hoge sporendensiteit werd echter beslist om de opgraving niet verder te zetten, waardoor er niet overal tot op de voorgestelde diepte van 1m werd verdiept. Bij eventuele ingrepen in de toekomst, dient alsnog een archeologisch onderzoek te worden uitgevoerd.

10. LITERATUUR

• Uitgegeven bronnen

- AMERYCKX J.B., VERHEYE W. en VERMEIRE R. 1995, *Bodemkunde. Bodemvorming. Bodemeigenschappen. De bodems van België. Bodembehoud en -degradatie. Bodembeleid en bodempolitiek*, Gent.
- DRIESEN, W. 1984, *Parochiekerk O.L.V. Bezoeking, Wilderen, Sint-Truiden*.
- FLAMEND J. 1980, *Gids voor Groot Sint-Truiden*, Sint-Truiden.
- HASQUIN H. 1980, *Gemeenten van België. Geschiedkundig en administratief-geografisch woordenboek 2*, Brussel.

• Onuitgegeven bronnen

- BRADT T., BOT B. en Acke B. 2008, *Archeologische opgraving Site Pardoën Wervik (prov. West-Vlaanderen). Basisrapport november 2008*, onuitgegeven rapport, Ingelmunster.
- BRADT T., HEYVAERT B. en KELLNER T. 2013, *Archeologische opgraving Kraainem Sint-Pancratiuskerk (prov. Vlaams-Brabant) Basisrapport*, onuitgegeven rapport, Ingelmunster.
- S.N. 2013, *Bijzondere voorwaarden bij de vergunning voor een archeologische opgraving: Sint-Truiden, Wilderenlaan (OLV Kerk/Kerk der Heilige Maagd)*, Brussel.

• Internetbronnen

- <http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/ikonos/#>
(laatst geraadpleegd op 28 oktober 2013)
- <http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/bodemkaart/>
(laatst geraadpleegd op 28 oktober 2013)

- <http://www.limburg.be/atlasvandebuurtwegen/>
(laatst geraadpleegd op 25 november 2013)
- <http://geoloket.limburg.be/gislimburg/>
(laatst geraadpleegd op 25 november 2013)
- <http://www.ngi.be/>
(laatst geraadpleegd op 28 oktober 2012)
- http://www.petit-fritsen.nl/vormen_luidklokken.pdf (LEHR A. 2000, *Het vormen en gieten van de klok in de vroegere klokkengieterij*)
- <http://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/geheel/21115>
- <http://cai.erfgoed.net>
- <http://www.wulfila.be/tw/facsimile/>
(laatst geraadpleegd op 25 november 2013)
- <https://dov.vlaanderen.be/>
(laatst geraadpleegd op 22 januari 2014)

11. BIJLAGEN

- Bijlage 1: Vlak 1 bis
- Bijlage 2: Coupe en oostprofiel
- Bijlage 3: Skeletfiche S3
- USB-kaart met de veldtekeningen, foto's, inventarislijst en de digitale versie van dit rapport en de bijlagen.

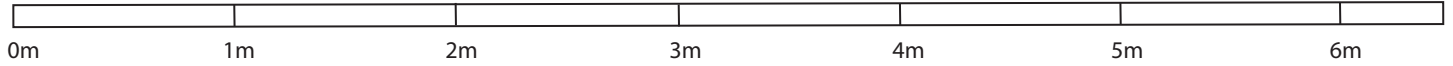
Archeologische opgraving
Wilderen -
O.L.V. kerk/Kerk der Heilige Maagd
2013

Bijlage 1: vlak 1bis

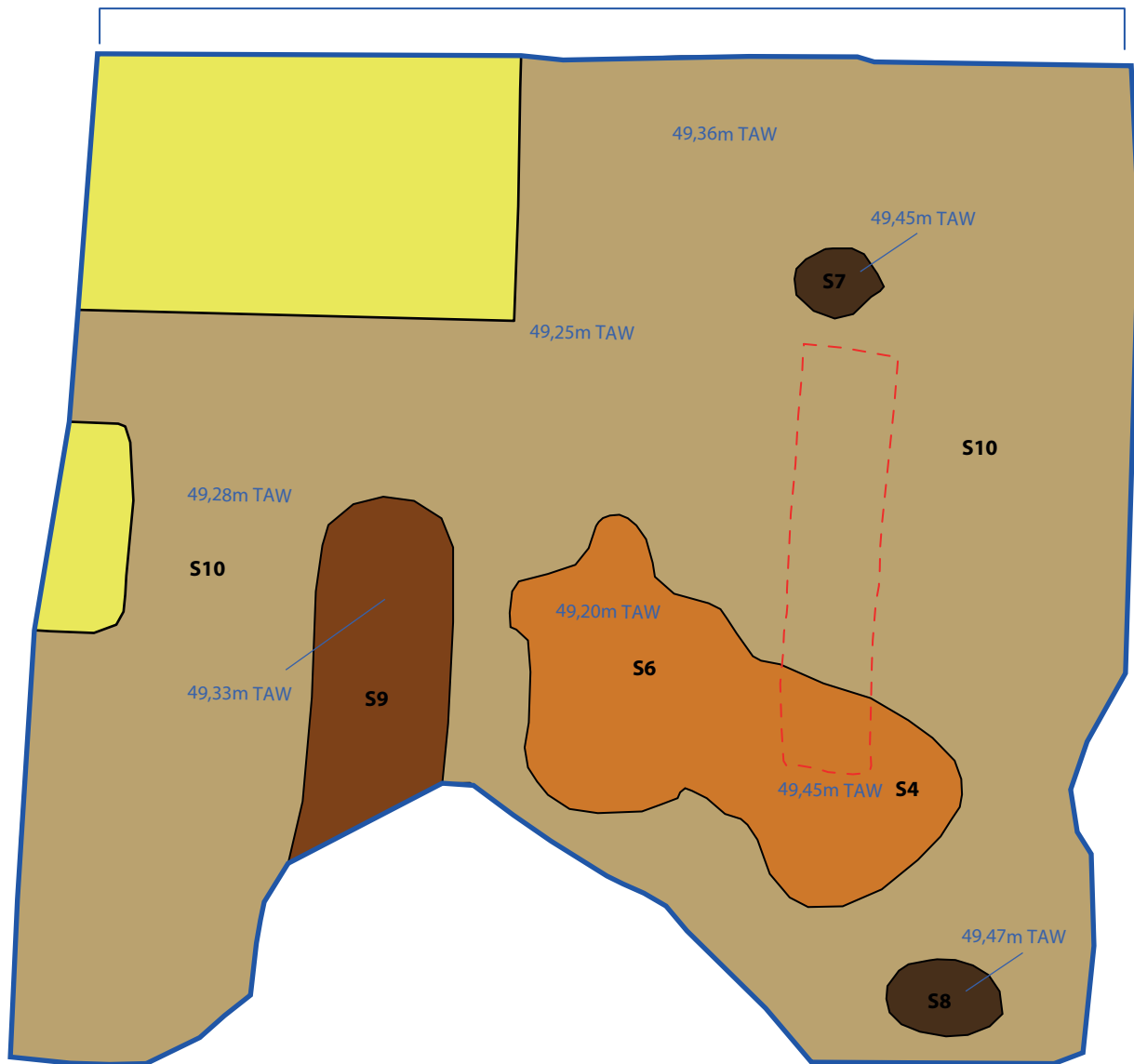
	Grafvulling		Verstoring
	Afdrukken klokken		Aflijning skelet 3
in vlak 0
	Kuilen met verbrande leem
en houtskool		
	Kerkhof grond		

GROUP
MONUMENT

Verg. nr.: 2013/337

Oostprofiel

Ingang kerktoren

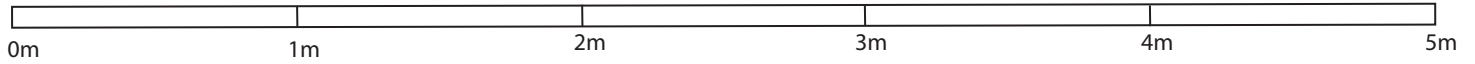
Archeologische opgraving
Wilderen -
O.L.V. kerk/Kerk der Heilige Maagd
2013

Bijlage 2 : Coupe en profiel

- Verstoring
- Vulling met verbrande leem
- L6: kerkhofgrond
- L8: vloerniveau

GROUP
MONUMENT

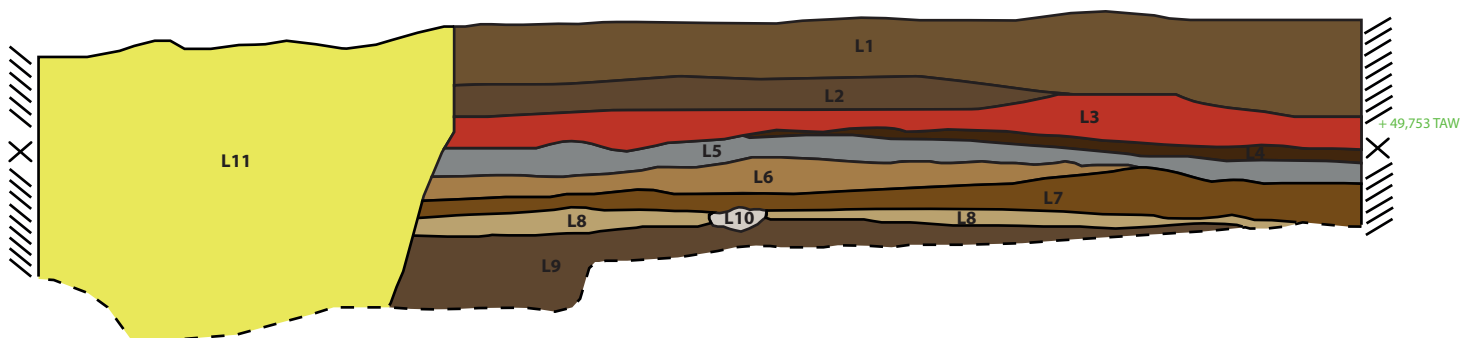
Verg. nr.: 2013/337

Coupe S7

Oostprofiel

WERFNR.	OPGRAVING	PROJECTCODE	VERGUNNINGNR.	GROUP MONUMENT
01A3062	Wilderen-Kerk 2013	WIKE13	2013/337	

SKELETFORMULIER

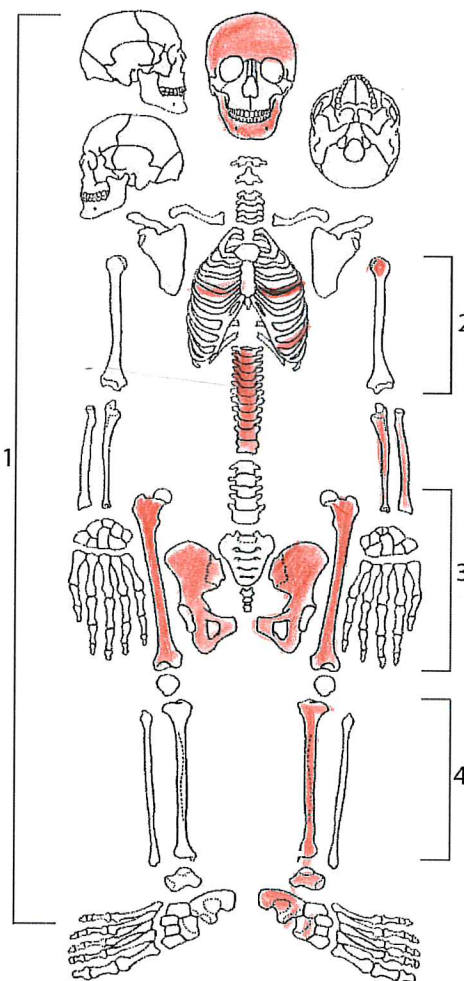
Snr.:	3	Lnr.:	/	Zone:	/	WP/ Sleuf:	/	Vak:	/	Vlak:	0 bis	
Coupenr.:						Kijkv.:	/					

Tekeningnummer: 2	Foto in vlak: JA / NEEN
Skeletrecuperatie: JA / NEEN	
Zones in bulk: <u>Handen/voeten/bekken/hoofd/integraal/andere:</u>	

SKELETBESCHRIJVING:

Ingekleurde beenderen: Aanwezig / Afwezig

- Type:** primair / secundair / herbegraving / ander:
- Positie:** anatomisch verband / deels / verstoord / ander:
- Oriëntatie (hoofd-voeten):** N-Z / Z-N / O-W / W-O / ander:
- Positie lichaam:** op rug / op rechterzij / op linkerzij / op buik / ander:
- Positie hoofd:** op achterhoofd / met kin op borst / op voorhoofd / op rechterzij / op linkerzij / ander: at duidelijk
- Positie armen:**
R: uitgestrekt / gevouwen / op borst / op buik / op bekken / op links / ander:
L: uitgestrekt / gevouwen / op borst / op buik / op bekken / op rechts / ander:
- Positie handen:** uitgestrekt / gevouwen / gekruist / rechts op links / links op rechts / ander: at duidelijk
- Positie benen:** uitgestrekt / geplooid / opgetrokken / gekruist / ander:
- Positie voeten:** uitgestrekt / rechtopstaand / tenen nr achter / ander: at duidelijk
- Leeftijd:** Subadult (baby, kind, juveniel) / Adult

AFMETING in situ (in cm):

1.	1.54
2.	/
3.	/
4.	32 cm

Hoogtemetingen in TAW

Hoofd:
Heiligbeen:
Voeten:

PRESERVATIE:

Skelet: compleet (75%) / onvolledig / fragment (<25%)

Individuele beenderen compleet: Ja / Neen

Bot: hard / zacht / broos / nat / vochtig / droog

Bewaring: Goed / Gemiddeld / Slecht

Postmortem verwerking / verkleuring: JA / NEEN

Andere:

BEWARING:

huid / haar / vinger- / teennagel / gal- / niersteen
zachte weefsels / ander:

CONSERVERING (in situ): JA / NEEN

Welk product:

GRAFCONTEXT:

juweel/munt/AW/metaal/hout/kistnagels
textiel/planten/zaden/dierlijk bot/glas/

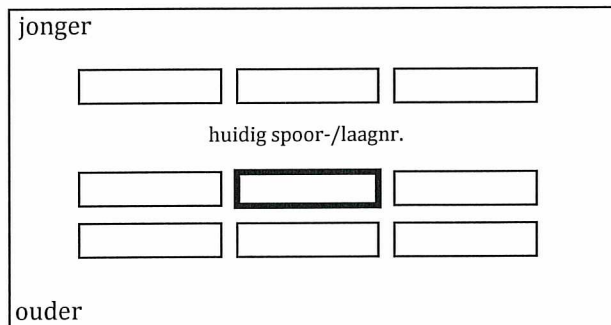
Ander:

Kledijelementen: Metaal / Textiel / Leer

RELATIE

Doorsnijdt:

Wordt doorsneden door:

ASSOCIATIE

Vormt structuur met:

INVENTARISNUMMERS:

OPMERKINGEN:

*heel slecht bewaard, veel beenderen ontbreken
(houten kist slecht bewaard)*

INGEVULD DOOR: ML
DATUM: 1/10/13